

Tóth István János–Semjén András

KIS- ÉS KÖZEPES VÁLLALKOZÁSOK ADÓZÁSSAL KAPCSOLATOS MAGATARTÁSA*

Bevezetés

A gazdasági átmenet során nagy jelentősége van annak, hogy a vállalkozók hogyan vélekednek bizonyos, a piacgazdaságokban elfogadott normákról¹, és gazdasági kapcsolataikban mennyire képesek, illetve mennyire szándékoznak ezeknek érvényt szerezni. E normák egyike a pénzügyi fegyelem, amely értelmezésünk szerint a piaci kapcsolatokban érvényesülő fizetési fegyelmet (ami a tágabb – a teljesítési, szállítási fegyelmet is felölelő – szerződéses fegyelem részének tekinthető) és a közösségi/kormányzati szektorral való kapcsolatokban érvényesülő (tágan értelmezett) adózási fegyelmet foglalja magába. A pénzügyi fegyelem erősödése szükséges feltétele a sikeres piaci átmenetnek (Kornai 1993). Kornai véleménye szerint a magánvállalkozások térnyerése és a pénzügyi fegyelem erősödése szorosan összekapcsolódik: a magánvállalatok növekedése, a magánszektor izmosodása jótékonyan hat a piaci és pénzügyi fegyelem erősödésére, mert a magánvállalatok költségvetési korlátja keményebb, és az új magánvállalatokban születésüktől fogva rögződni kell a pénzügyi fegyelem követelményének (Kornai 1993). Kérdés persze, hogy mennyire érvényesül ez Magyarországon a piacgazdasági átmenet első éveiben, illetve hogy a fizetési fegyelemnek a piaci kapcsolatokban kétségkívül megmutatkozó erősödése együtt jár-e az adózási fegyelem javulásával.

* Az alábbi tanulmány megírását és az alapjául szolgáló empirikus kutatást az OKTK, az ICEG (International Center for Economic Growth, San Francisco, USA) és a Francia Kormány ösztöndíja támogatta. A kutatás első eredményeit a szerzők tanulmányai tartalmazzák (Semjén 1995 és Tóth 1995). Jelen munkánkban részben tovább mélyítettük korábbi vizsgálatunkat, részben az eredeti minta tisztított és más szempontok szerint súlyozott változatát elemezzük.

Ebben a tanulmányban ehhez az összefüggéshez kapcsolódó feltételezések érvényességét vizsgáljuk azzal, hogy a vállalkozók adózással kapcsolatos véleménye mellett a pénzügyi fegyelem két szegmensét *a)* az adózással kapcsolatos fegyelem, és *b)* a fizetési (ezen keresztül a szerződéses) fegyelem érvényesülését elemezzük 275, többségi magántulajdonban lévő kis- és közepes vállalat mintáján. Az adózási fegyelem vonatkozásában egyáltalán nem biztos, hogy a fenti összefüggés (magántulajdon=javuló adófizetési fegyelem) automatikusak és a magánvállalkozások minden csoportjára érvényes. Sőt, valószínűsíthető, hogy az ezzel ellentétes állítás igazolható: a magántulajdon nem feltétlenül erősíti, bizonyos esetekben inkább gyengítheti az adózással kapcsolatos fegyelmet.² Ebben két tényező játszhat szerepet: *a)* a magánvállalkozások tulajdonosainak, vezetőinek korábbi, második gazdaságbeli tapasztalatai és magatartási normái az adózási fegyelem gyengítése irányába hatnak; *b)* a válságban lévő cégek rendszeresen megszegik a szerződéses és pénzügyi fegyelem követelményeit, mivel alkalmazkodási stratégiáik között (Laki 1991; 1993) fontos szerepet játszik az adókötelezettségek késedelmes teljesítésének taktikája. Ez az eszköz elterjedtebb a recesszióban, és legalább annyira élhetnek vele a piaci és intézményi feltételekhez rugalmasabban alkalmazkodó magyar magáncégek³, mint a külföldi, illetve állami tulajdonúak. Ez, úgy tűnik, ellentmondásban van a magántulajdonnak a pénzügyi fegyelem erősítésében betölteni hivatott pozitív szerepére vonatkozó feltételezéssel.

Kérdéses továbbá, hogy van-e különbség az egyes tulajdonosi csoportok által irányított vállalatok között a pénzügyi (és ezen belül is az adózási) fegyelem terén. Valóban minden magáncég egyaránt hozzájárul a piacgazdaságban szokásos normák elterjedéséhez, vagy érdemes a magyar magán- és a külföldi magántulajdonú cégek között különbséget tenni? Lehet, hogy nem általában a magántulajdon segíti elő a pénzügyi fegyelem érvényesülését, hanem annak egyik kitüntetett fajtája, a külföldi tulajdon, mivel a többségében a fejlett országokból érkező külföldi tulajdonosok az ott érvényes követelményeknek megfelelően működtetik magyarországi cégeiket is.

Érdemes továbbá a legális adócsökkentési módoknak (adóelkerülés), mint a gazdasági intézményrendszer feltételeihez való alkalmazkodás sajátos fajtáinak a vállalkozások jellemzői (nagyság, tulajdonosi forma, piaci helyzet) szerinti különbségeit is megvizsgálni. Milyen gyakorisággal és milyen mértékben alkalmazzák a magáncégek egyes csoportjai a különböző adócsökkentési módokat? Azt várjuk, hogy ez szorosan összefügg az adott vállalkozás piaci, pénzügyi helyzetével: a rosszabb helyzetű cégek inkább élnek ezekkel a lehetőségekkel. Másrészt a magántulajdonosi csoportokon belül lényeges különbséget feltételezünk a magyar magán- és a többségében külföldi tulajdonban lévő cégek között. Az előbbieik alkalmazkodási stratégiájában az adórendszer adta rések kihasználása sokkal fontosabb, mint a utóbbiak esetében. A vállalkozások nagysága ugyancsak fontos hatást gyakorolhat erre: a kisebb cégek – az összes

költségeikhez viszonyítva – nagyobb mértékben építhetnek az adóelkerülés adta lehetőségekre.

Végül, de nem utolsósorban, a vállalkozások egy része nemcsak az adóelkerülés – egyébként legális – lehetőségeivel él, hanem, figyelembe véve az adózási szabályok megsértésének hasznát és kockázatát, adót csal. E jelenség gyakoriságáról nem rendelkezünk (nem rendelkezhetünk) közvetlen ismeretekkel, csak sejtéseink lehetnek. A probléma ennek ellenére rendkívül fontos: az adócsalás, ha gyakori, nyilvánvalóan rombolja a pénzügyi fegyelem érvényesülését. A jelenségre vonatkozó közvetett becslés lehetősége azonban nem kizárt. Érdemes megkísérelni ezt ahhoz, hogy pontosabban ítélhessük meg a piaccgazdasági normák elfogadottságának mértékét.

Az alábbi tanulmányban azon túl, hogy képet kívánunk adni a vállalkozók adózással kapcsolatos attitűdjeiről, a fenti összefüggésekre vonatkozó feltételezések érvényességének tesztelése volt célunk. Ezen túl becsülni kívánjuk adni az adócsalás elterjedtségét a vizsgált vállalkozások körében.

A minta főbb jellemzői

A felmérés során 275 maximum 200 főt foglalkoztató kis- és közepes vállalkozást⁴ kérdeztünk meg úgy, hogy a mintát az APEH 1992-es vállalati mérleget és társasági adóbevallást tartalmazó adatbázisa alapján⁵ véletlen mintavétellel választottuk ki.

A mintailleszkedés-vizsgálat eredményei szerint a kérdezett minta létszám-megoszlása szignifikánsan eltért a sokaságétól, mivel az előbbiben a nagyobb cégek sokasági arányuknál lényegesen nagyobb súllyal szerepeltek. Ezt a torzítást súlyozással korrigáltuk. A továbbiakban ezeket a súlyozott eredményeket közöljük.

A megkérdezett vállalkozások többségében magyar magánszemélyek, a cég menedzsmentje, más magyar cég és külföldi tulajdonosok voltak a tulajdonosok (az egyes tulajdonosi típusok előfordulását lásd az 1. táblázatban). Többségük 1994-ben mindössze néhány éves múltra tekinthetett vissza. Több mint 74 százalékuk 1989 után alakult, 17 százalékuk 1989-ben, 9 százalékuk pedig 1989 előtt. A vállalkozások közel 80 százalékánál a nettó árbevétel 1993-ban sem haladta meg a kiválasztási kritériumként meghatározott 100 millió forintot, és 68 százalékuknál az 50 millió forintot. Az 1993-as adózás utáni nyereségre vonatkozó kérdéseinkre a megkérdezettek nagy hányada (több mint ötöde) nem válaszolt, a válaszolók 80 százaléka pedig viszonylag kicsi, maximum 5 millió forint nyereséget könyvelt el.

1. táblázat

A különböző tulajdonosi típusok előfordulása a megkérdezett cégeknél*

tulajdonos típusa	gyakorisága	aránya (%)
magyar magánszemélyek	214	77,8
magyar magánvállalatok	35	12,8
magyar állami bank vagy vállalat	11	4,1
menedzsment	38	13,8
dolgozók	22	8,2
külföldi vállalat, bank	37	13,6
külföldi magánszemély	44	16,1
ÁVÜ vagy ÁV Rt.	6	2,2
önkormányzat	6	2,3
magyar vegyes-(állami-magán-) vállalatok	10	3,6

* egyszerre több választ lehetett adni

Piaci kapcsolatok és az adórendszer megítélése

A piaci kapcsolatok stabilitása rendkívül fontos tényezője annak, hogy a vállalkozások sikeresen tudjanak alkalmazkodni az átalakuló gazdaság követelményeihez. Nem kevés azoknak a kis- és közepes cégeknek a száma, amelyek egyébként hatékonyan termelnek és termékeik iránt hosszú távon biztosítva lenne a kereslet, lehetőséget adva a vállalkozás további növekedéséhez, de vevőik fizetéseképtelensége miatt likviditási válságba kerülnek, esetleg csődbe mennek, vagy beszállítói kapcsolataik bizonytalansága teszi lehetetlenné stabil működésüket.

Erre vonatkozóan két kérdést tettünk fel. Az egyikben a szerződéses kötelezettség nem teljesítésének gyakoriságát tudakoltuk⁶, a másikban pedig arra voltunk kíváncsiak, hogyan ítélik meg a vállalkozások vezetői a velük kapcsolatban álló cégek megbízhatóságát.

A válaszok arra mutatnak, hogy a felmért vállalkozói körben *gyakori az az eset, amikor a szerződő felek nem tudják teljesíteni vállalt kötelezettségeiket és nem bízhatnak teljes mértékben a velük szerződőkben sem.* A vállalkozók 7 százaléka mondta, hogy 1993-ban több mint három alkalommal származtak problémái abból, hogy nem tudott eleget tenni szerződéses kötelezettségeinek, 18 százalékuknál fordult ez elő háromnál kevesebbszer, és 75 százalék állította, hogy ilyen eset nem történt vele az adott évben.

Jóval negatívabb képet kapunk, ha a megkérdezetteket az üzleti partnereikről alkotott véleményéről kérdezzük. A vállalkozók mindössze 16 százaléka állította, hogy szerződéses partnerei mindig megbízhatóak, 69 százalékuk szerint „többnyire megbízhatóak”, és 11 százalékuk szerint ritkán, vagy egyáltalán nem lehet bízni bennük. A két kérdésre adott válaszok nem mutatnak szignifikáns

kapcsolatot. Ennek ellenére megkockáztatjuk azt az állítást, hogy a szerződéses fegyelem betartása a vállalkozó és üzleti partnerei körében inkább szimmetrikusan alakul. Az átlagosnál nagyobb arányban tartják be a szerződéses kötelezettséget azok, akik üzleti partnereiket is megbízhatóbbnak ítélik meg.⁷

A szerződő felek magatartásán túl a vállalkozók jelentős részénél az *adózás-sal kapcsolatos szabályokat* is a bizonytalanságot növelő tényezők közé sorolja. A megkérdezettek többségének negatív volt a véleménye az adórendszer működéséről. Szinte mindegyikük úgy vélekedett, hogy a magyar adójogszabályok gyakran változnak (93%) és ettől alig maradt el azok aránya, akik szerint a változások mértéke már veszélyezteti az üzleti kalkuláció biztonságát is (81%).

2. táblázat

Szerződéses kötelezettség megszegése és az az üzleti partnerek megbízhatósága

Hogyan ítéli meg: az Önnel kapcsolatban álló partnerek...	Szerződésben vállalt kötelezettség nem teljesítése az elmúlt évben (százalék)				
	több mint 3 esetben	kevesebb, mint 3 esetben	nem fordult elő	összesen	N
mindig megbízhatóak	5,3	8,9	85,8	100,0	43
többnyire megbízhatóak	7,3	20,7	72,0	100,0	186
ritkán megbízhatóak	2,8	17,2	80,0	100,0	26
nem megbízhatóak	13,9	13,9	72,2	100,0	11
Összesen	8,7	18,2	75,1	100,0	269

Az egyes adófajták különböző terhet jelentenek a vállalkozások számára. A megkérdezettek a legsúlyosabb tehernek az áfa (30%) mellett a nyugdíjjárulékot (24%), valamint a társasági adót (13%) tartották (lásd 3. táblázat). Az egyes adónemek súlyosságára vonatkozó három választ összesítve azt is kiszámíthatjuk, hogy milyen aránnyal kerültek be az első három legsúlyosabbnak tekintett adónem közé. Eszerint a vállalkozók mintegy fele súlyos teherként említette az áfát, a nyugdíjjárulékot és a társasági adót.

Az adórendszer működését nemcsak az adózási szabályok bonyolultsága jellemzi, de fontos indikátora ennek az adózási szabályok tisztázottsága, továbbá az adózó és az adóhivatal közötti kapcsolat jellege is. A vállalkozóknak *külön költséget* jelent az adójogszabályok esetleges tisztázatlanságából eredő bizonytalanság és az ebből fakadó vitás problémák elintézése. Az adózási szabályok értelmezése körüli viták, illetve az adózó hibájából következő korrekciók elintézésének menete, az adózási adminisztráció működése nem lebecsülendő tényezője az adórendszer vállalkozásokat érintő hatásainak. Az ezzel kapcsolatos bizonytalanságot minimalizálандó nemcsak egy adott vitás ügy elintézéséhez tartozó költségekkel kell számolni, hanem azokkal is, amelyek (pl. adótanácsadó alkalmazása) e helyzetek megelőzését szolgálják.

3. táblázat

Az egyes adófajták besorolása aszerint, hogy fizetésük milyen súlyos terhet jelent a vállalkozók számára

	első	második legsúlyosabb (százalék)	harmadik	a három legsúlyosabb egyike
általános forgalmi adó	30,0	13,3	12,1	49,0
nyugdíjjárulék	24,3	16,3	13,9	47,6
társasági adó	12,9	23,3	17,5	45,6
egészségbiztosítási járulék	7,3	16,6	8,5	28,0
vám	4,3	3,5	7,0	12,2
helyi adók	0,9	1,6	5,4	6,1
szolidaritási járulék	0,1	1,5	7,0	6,3
egyebek	1,5	1,8	3,0	2,3
N=	261	251	191	275

E faktorok teszteléséhez az adózási szabályok értelmezése körüli viták gyakoriságát és a megoldásukra szolgáló eljárás egyes jellegzetességeit vizsgáltuk. Eredményül azt kaptuk, hogy a vállalkozók széles köre kénytelen számolni az adózási szabályok bizonytalanságából eredő többletköltségekkel.

A megkérdezettek csaknem felével (42%) fordult elő, hogy valamilyen adó-jogszabály, illetve APEH-határozat értelmezése miatt vitás ügye volt az APEH apparátussal. Ezen belül 50 százalékot tesz ki azok aránya, akikkel ez többször is előfordult már. Akik szembe találták magukat a fent említett problémával, azok 61 százaléka az ügy elintézése érdekében többször személyesen is felkereste az illetékes APEH irodát. Az ilyen problémák az esetek közel 70 százalékában fél éven belül rendeződtek, 14 százalékban egy év kellett ehhez, míg az érintett vállalkozások csaknem 17 százalékánál egy év sem volt elég a vitás ügy lezárásához.

4. táblázat

Az adózási szabályokkal és az APEH működésével kapcsolatos vélemények (százalékban)

	teljes mértékben igaz	van benne igazság	egyáltalán nem igaz
Az adójogszabályok rendkívül bonyolultak, még a könyvelőknek is nehéz bennük eligazodni	69,3	23,7	7,0
Az adózáshoz szükséges nyomtatványok közül sok nehezen érthető	60,3	29,9	9,8
Az APEH-ben egy-egy vitás ügy elintézésénél sok múlik a személyes kapcsolatokon	59,1	27,7	13,30
Az APEH időben és jól informálja a vállalkozókat az adózással kapcsolatos teendőkről	18,1	25,9	56,0

A fentieket támasztja alá a megkérdezettek azon véleményének elterjedtsége is, miszerint az adóhivatali apparátussal való vitás ügy elintézésében sok múlik *a személyes kapcsolatokon* (lásd 4. táblázat). Emellett megegyezően az előzőekkel azt is láthatjuk, hogy *az adózással kapcsolatos szabályok bonyolultsága és az adóhatóság által adott információk pontatlansága a vállalkozók nagy részének okoz gondot.*

Mivel a személyes kapcsolatok fontosságára, illetve az adózási szabályok bonyolultságára vonatkozó vélemények nem függenek össze azzal, hogy az adott vállalkozás működése során előfordultak-e ezekkel kapcsolatos esetek (vita az adóadminisztrációval), ebből arra következtethetünk, hogy ezek a vélemények inkább a többség által elfogadott állításként, mintsem közvetlen személyes tapasztalatokon alapuló következtetésekként értelmezhetőek.

Az adózással kapcsolatos magatartás összetevői

A minta kiválasztása során hozott döntés eredményeként a mintába olyan cégek kerültek, amelyek legalább 50 százalékban magántulajdonúnak tekinthetők. Nyitva hagytuk azonban azt, hogy *a kisebbségi tulajdonosok, illetve a többségi magántulajdonosok milyen fajtái lehetnek képviselve egy-egy cégben.*⁸ A továbbiakban az adózási magatartás és szerződéses kapcsolatok vizsgálatánál az állami tulajdon mellett a külföldi, menedzseri és dolgozói tulajdonformákat vesszük figyelembe. Feltételezzük, hogy azon cégeknél, ahol az állami és a külföldi tulajdonforma jelen van, szigorúbb szerződéses fegyelem és adómorál jellemző, ellenben ott, ahol a dolgozói és menedzseri tulajdon is szerepet játszik, ez a kapcsolat gyengébb.

A tulajdonosi típusok szerint négy változót képeztünk: külföldi tulajdon (KLFD); állami tulajdon (ALLAM); menedzseri vagy dolgozói tulajdon (MEDO); és vegyes tulajdon (VGYS).⁹

A fenti tulajdonosi típusokat, valamint a vállalati méretet (nettó árbevétel, létszám), a tervezett elbocsátást, a nettó nyereséget a piaci normák érvényesülését és az adózással kapcsolatos vállalkozói magatartás öt indikátorával összefüggésben vizsgáljuk. Ezek az *adótartozások* előfordulási gyakorisága (ADOTART), az üzleti partnerek körében tapasztalt *áfa nélküli értékesítés* (AFAPAR) és a minimálbérhez közeli alkalmazás¹⁰ (MINLF) gyakorisága, valamint az *e* bérszinten foglalkoztatottak aránya a dolgozók körén belül (MINLR), a munkabéren kívüli juttatások mint adóelkerülési mód alkalmazásának gyakorisága (JUTTAR) és aránya az összes személyi kifizetésben (JUTTARA), és a szerződéses kötelezettségek megszégése (SZERSZ).

Mielőtt a kapott eredményeket ismertetnénk, szóljunk a kiválasztott négy tulajdonosi típusba sorolt vállalkozások fontosabb jellemzőiről.

Részen külföldi tulajdonban volt a vállalkozások 21 százaléka, állami tulajdonban 4,3 százalék, részben dolgozók és a menedzsment kezében 13,5 százalék, az előbbi típusok vegyes tulajdonában pedig 6,3 százalék.¹¹ A tulajdonosi típusok között a külföldi tulajdonban lévők általában jobb piaci helyzetű nagyobb cégek, amelyek nettó árbevétele magasabb az átlagnál. Foglalkoztatotti létszámuk megoszlása ezzel együtt az átlag szerint alakul. Kevésbé terveznek létszámleépítést és gyakrabban beruházást, mint a többi cég. Irodájuk jobban felszerelt, mint az átlag, fejlett infrastrukturális és kiépített adminisztratív háttérrel rendelkeznek.¹² Az állam- és magántulajdon valamelyik típusához tartozik 28 vállalkozás. Ezen vállalkozások egyik vizsgált jellemző szerint sem mutatnak az átlagostól szignifikánsan eltérő képet. Gyakrabban terveznek létszámleépítést, a minta átlagánál némileg nagyobb létszámot foglalkoztatnak. Nyereségük és nettó árbevételük megoszlása sem tér el lényegesen az átlagostól. Felszereltségük komolyabb, mint a többi vállalkozásé. A menedzserek és dolgozók tulajdonában lévő cégek árbevétel tekintetében a kisebbek közé tartoznak. E vállalkozások körében az átlagosnál némileg gyakoribb a minimális nyereséget elérő cégek aránya, és infrastrukturális hátterük többnyire elmarad a többi cégre jellemzőtől. A vegyes tulajdonú cégek pedig mind létszám, árbevétel és nyereség szerint a minta megoszlását követik.

Ezek után tekintsük át, hogy a vállalkozások jellemzői és a vizsgált tényezők között milyen összefüggések figyelhetők meg. Az adótartozás gyakorisága (ADOTART)¹³ nem mutatott érdemleges kapcsolatot sem a nettó árbevétellel, sem a nyereséggel. Ez a jelenség az átlagosnál viszonylag gyakoribb volt a közepes (11–25 fő közötti) létszámkategóriákban.

Pozitív összefüggést találtunk viszont a létszámleépítés terve és az adóbefizetés halasztásának gyakorisága között. Ezek szerint feltételezhető, hogy a vállalkozások körében elterjedt a különböző (halasztó, megoldó) válságelhárító módszerek (Laki 1993) *együttes alkalmazása*, miközben érvényesülhet a halasztó és megoldó módszerek közötti átváltás is.

A felsorolt tulajdonosi változók közül egyik sem áll szignifikáns kapcsolatban az adótartozás előfordulásának gyakoriságával. Amennyiben az állami tulajdont szélesebben határozzuk meg¹⁴ (ALLAM2), akkor azonban azt láthatjuk, hogy az állami tulajdon léte szignifikáns pozitív kapcsolatban van az adó késedelmes fizetésével. *Azok a cégek, amelyekben van állami tulajdon, az átlagosnál nagyobb arányban fizetik késedelmesen adókötelezettségeiket.* Ez annak a széles körben elfogadott állításnak a teljesülésére utal, amely az állami tulajdont a gyengébb fizetési fegyelemmel hozza összefüggésbe.

Az üzleti partnerek körében való áfa nélküli értékesítés (AFAPAR) a kisebb cégek partnereire jellemző inkább. A részben állami és a külföldi tulajdonban lévő cégek körében az átlagosnál kevésbé jellemző ez a jelenség (lásd 5. táblázat). Emögött a létszám és a tulajdonosi típusok kereszthatása is jelent-

kezhet: mind a részben állami, mind a részben külföldi cégek körében az átlagosnál nagyobb árbevételű és létszámú cégek aránya.

5. táblázat

Az áfa nélküli értékesítés (AFAPAR) kapcsolata a vállalkozások egyes jellemzőivel

tényező	Gamma
létszám	-0,33878
nettó árbevétel nagysága	-0,39924
állami tulajdon (ALLAM)	-0,17009
külföldi tulajdon	-0,37498

Az áfa nélküli értékesítés gyakorisága (AFAPAR) és a vállalkozás egyes jellemzői közötti kapcsolatokat vizsgáló logit modellben eltűnik a cégek tulajdonosi típusának (ÁLLAM2) hatása. A teljes logit modell eredményei alapján (lásd F1. táblázat) csak a kis (10 millió forint alatti) árbevételű cégek körében láthatunk szignifikáns hatást: *a kisebb vállalkozók körében a vártnál nagyobb az áfa nélküli értékesítés valószínűsége*. Ha a teljes modellből elhagyjuk a háromtagú szorzat (AFAPAR*ALLAM2*NARBEV) által reprezentált harmadrendű interakciót, akkor az így kapott modell már nem illeszkedik megfelelően az adatokhoz¹⁵, azaz az áfa nélküli értékesítés valószínűsége nem független a harmadrendű tagtól.

A külföldi tulajdonnal (KLFD) számolva azt kapjuk, hogy a modellben csak a másodrendű hatásoknak van jelentősége. A vállalkozás nettó árbevételben mért nagysága és az üzleti partnerek körében az áfa nélküli értékesítés kapcsolata itt is szignifikáns szerepet játszik. A külföldi tulajdonú cégek partnerei körében kisebb a vártnál az áfa nélküli értékesítés valószínűsége, de ez a hatás nem szignifikáns. Az asszociációs mutatók az előbbinél némileg gyengébb kapcsolatra utalnak.¹⁶ Ha a másik két tulajdonosi változóval (MEDO és VGYS) számolunk, akkor hasonló eredményre jutunk: ezek egyike sem játszik szerepet az AFAPAR alakulásában, *csak a vállalkozás nagyságának hatása érhető tetten*.

Az alacsony bérszinten való foglalkoztatás egy másik – immár legális – módja lehet az adóbefizetések minimalizálásának. A kis- és közepes vállalkozások körében nem ritka jelenség az, hogy a foglalkoztatottak egy részét minimálbér, illetve annál alig magasabb bérszint mellett alkalmazzák, miközben más módon (pl. béren kívüli juttatásokkal, vagy közvetlen „zsebből zsebbe” való kifizetéssel) is honorálják őket. A válaszok azt mutatták, hogy a megkérdezettek 11 százaléka alkalmaz 9000 forint alatti havi jövedelmű foglalkoztatottat és 47 százaléka azon vállalkozások aránya, ahol van 15 000 ezer forint alatti jövedelmű alkalmazott. Ez utóbbiak száma az érvényes esetek háromnegyedében nem haladta meg az öt főt.

Ha a 15 000 forint havi jövedelem alatt foglalkoztatottak létszámon belüli arányát (MINLR) összevetjük a vállalkozás létszámával, akkor azt találjuk,

hogy a kisebb létszámú cégek között magasabb az alacsony bérszinten foglalkoztatottak aránya, mint a nagyobbaknál. A logaritmikus transzformáció után számított lineáris korreláció ($r = -0,6102$) értéke a két tényező közötti erős fordított kapcsolatra utal.

Ha a MINLR magyarázatánál olyan tényezők hatását is számba vesszük, mint a várható elbocsátás, a szerződésszegés előfordulása, az állami, illetve külföldi tulajdon léte, vagy az adókimélő fizetési módok aránya az összes személyi kifizetéseken belül, akkor azt látjuk, hogy a felsorolt tényezők közül továbbra is egyedül a létszám (LNLTSZM) hatása mutatkozik szignifikánsnak.¹⁷ A regressziós modellből kapott becslés szerint például egy 20 főt foglalkoztató vállalkozásnál a minimálbérhez közeli fizetéssel alkalmazták a foglalkoztatottak átlagosan 22 százalékát, míg 50 fő esetén 13, 400 főnél pedig átlagosan 5 százalék körüli tehető ez az arány (az eredményeket lásd F2. táblázat).

Az előbbieken volt már szó a béren kívüli juttatásokról. Ezek alkalmazása várakozásaink szerint összekapcsolódik az alacsony béren történő foglalkoztatással, azaz a kisebb cégek körében nagyobb mértékben fordul elő, mint nagyobbaknál.

A béren kívüli juttatások személyi kifizetéseken belüli arányát (JUTTARA) becslő regressziós modellben ennek megfelelően az előbb függő változóként vizsgált minimálbérhez közeli foglalkoztatottság arányának logaritmusát is szerepeltettük. A JUTTARA és a létszám között gyenge negatív kapcsolat mutatható ki. A regressziós elemzés eredményei ugyancsak a vállalkozás méretének döntő negatív hatását húzzák alá. Emellett a szerződéses fegyelem megsértésére vonatkozó dummy változó (SZERSZ) hatása is szignifikáns: azoknál a cégeknél, amelyeknél ez előfordult, magasabb az adókimélő juttatások aránya az összes kifizetésen belül (lásd F3. táblázat).

Ezek után azt vizsgáltuk, hogy a fenti jelenségek (minimálbérhez közeli foglalkoztatás, adókimélő fizetési formák alkalmazása), valamint a szerződésszegés és a késedelmes adófizetés előfordulása a vállalkozások milyen jellemzőivel áll kapcsolatban. Ezt az a feltételezés indokolja, hogy más vállalkozási jellemzőkkel állhat összefüggésben egy adóelkerülési mód alkalmazásának mértéke, mint az alkalmazás ténye. Ebben az elemzésben függő változóként a minimálbérhez közeli foglalkoztatás előfordulása (MINLF), a béren kívüli juttatások (JUTTAR), a késedelmes adófizetés gyakorisága (ADOTART) és a szerződésszegés (SZERSZ) szerepeltek¹⁸, magyarázó változókként pedig a korábban is vizsgált dichotóm változókat, valamint a vállalkozás méretét mutató foglalkoztatotti létszámot vettük figyelembe.

Az eredmények szerint a minimálbér környékén történő foglalkoztatás előfordulásának (MINLF) valószínűségét növeli, ha a vállalkozás vezetése elbocsátást tervez (lásd F4. táblázat). A külföldi tulajdon hatása ebből a szempontból negatív, azaz a részben külföldi kézben lévő cégek körében ez a jelenség a vártnál ritkábban fordul elő.¹⁹ Az adókimélő juttatás előfordulása (JUTTAR) –

ellentétben e juttatások személyi kifizetésen belüli arányával – nincs kapcsolatban a vállalkozás létszámával. Ellenben az elbocsátás, valamint a szerződésszegés valószínűsége és a JUTTAR között szoros pozitív kapcsolat mutatható ki. E két tényezőt tartalmazó modell, miközben jól illeszkedik a teljes modellhez²⁰, az összes változás viszonylag nagy arányát magyarázza (lásd F5. táblázat).

A kapott eredmények megerősítik azt, hogy a kis- és középvállalati szférában az időnyerési stratégiák alkalmazása (például a minimálbér szintjéhez közeli foglalkoztatás), vagy az adóelkerülés szorosan összefüggnek a vállalkozás piaci pozíciójával. E lépések valószínűségét szignifikánsan növeli, ha a cég rosszabb helyzetben van és szerződéses kötelezettségeit gyakran megszegi.

A szerződéses kapcsolat megszegésének előfordulása (SZERSZ) a tervezett elbocsátással és – megegyezően a korábbi eredményekkel – az adókímélő juttatásokkal állt szignifikáns kapcsolatban. A külföldi tulajdon hatása negatív, de nem szignifikáns. Az eredmények arra mutatnak (lásd F6. táblázat), hogy a szerződéses kötelezettségek megszegésének valószínűsége nő abban az esetben, ha a cég vezetése elbocsátást fontolgat és az adókímélő juttatási formákat nagy arányban alkalmazza.

Az adótartozás előfordulása és a jövőbeni elbocsátás valószínűsége is szignifikáns pozitív kapcsolatban áll egymással. A teljes modellhez képest nem tér el szignifikánsan az adótartozás (ADOTART) és elbocsátás (ELBOCS), valamint az adótartozás és a béren kívüli juttatások (JUTTAR) interakcióját tartalmazó modell (lásd F7. táblázat).

Az első összefüggés a vállalkozás rövidtávú piaci helyzetének és a túlélést célzó alkalmazkodási lépéseinek kapcsolatát nyomatékosítja. A második kapcsolat pedig arra utal, hogy az adótartozást, mint a pillanatnyi működőképesség egyik eszközét alkalmazó vállalkozásoknak kevésbé vannak eszközeik alkalmazottaik adókímélő honorálására.

A fenti eredmények arra mutatnak, hogy a vállalkozások adózással és szerződéses fegyelemmel kapcsolatos magatartásában a tulajdoni típusok nem játszanak szerepet. A vállalatnagyság leginkább az egyes lépések alkalmazásának mértékével áll kapcsolatban. Láthattuk, hogy mind a partnerek körében tapasztalt áfa nélküli értékesítés, mind az alacsony bérszinten való foglalkoztatás mértéke, mind a tb befizetés minimalizálására szolgáló béren kívüli juttatások súlya a kisebb vállalkozások körében számottevőbb. A tulajdonosi típusok közül a külföldi tulajdon csupán az alacsony bérszinten való foglalkoztatás előfordulásával függött össze. *Előzetes várakozásainkkal ellentétben a többi vállalati alkalmazkodási lépés egyikének valószínűsége sem tért el szignifikánsan a magántulajdon egyes típusai szerint. Nem állítható ezek szerint, hogy a vizsgált vállalkozói körben a külföldi tulajdonnak kitüntetett szerepe lenne a piacgazdasági normák érvényesülésében (érvényesítésében).*

Ezzel szemben szoros összefüggést fedezhetünk fel a vállalkozások egyes alkalmazkodási lépései között. A gyakori adótartozások együtt járnak a várható elbocsátások átlagosnál nagyobb valószínűségével, a szerződéses fegyelem megszegése pedig a várható elbocsátással és az adókimélő fizetési formák elterjedtségével.

Kapott eredményeink aláhúzzák *a vállalatok bizonytalan piaci helyzete és a pénzügyi, valamint szerződéses fegyelem lazulása közötti kapcsolat meglétét*. Ennek következménye pedig az, hogy a vállalkozások bizonytalan helyzete mellett, hogy aláássa a pénzügyi fegyelem érvényesülését, egyszerűsített nehezebbé is teszi a piacgazdaságra való áttérést. Az elemzés tanulsága szerint a bizonytalan piaci és szerződéses kapcsolatok, valamint a bizonytalan szabályozási (adórendszerrel összefüggő) környezet hatása erősebben érinti a kisebb cégeket, és következésképpen körükben erősebb az ösztönzés arra, hogy éljenek az adóbefizetés minimalizálásának legális és illegális módjaival.

Az adócsalók becsült aránya

A következőkben kísérletet teszünk arra, hogy becsüljük a kiválasztott sokaságban azon vállalkozások arányát, amelyek működésük során már csaltak adót.²¹ Mindennapi tapasztalatból tudjuk, hogy a magyar gazdaságban a kisvállalkozók körében gyakori az adó fizetését minimalizáló nem legális technikák (pl. számla nélküli értékesítés, be nem jelentett munkaerő foglalkoztatása stb.) alkalmazása. Ennek sem mértékéről, sem elterjedtségéről nem rendelkezünk pontos adatokkal, csak becslésekre hagyatkozhatunk.²²

Az adócsalás elterjedtsége a kis- és közepes vállalkozók körében való nemcsak annak fontos mércéje, hogy mennyire stabilizálódtak a piacgazdaság normái, illetve mekkora tere van a „vadkapitalizmusnak”, hanem annak is, hogy az adott adózási feltételek és politikai körülmények között az adófizetők hogyan értelmezik viszonyukat ezekhez a feltételekhez.

Az adócsalás elterjedtségének becslését természetesen nem lehet direkt módszerekkel megvalósítani, csak valamilyen közvetett módszert érdemes alkalmazni. Ehhez mi az úgynevezett véletlenszerűen kiválasztott válaszok módszerét (randomized response technique) használtuk. A módszer lehetőséget ad arra, hogy különösen diszkrét kérdésekre vonatkozó válaszok gyakoriságát becsülhessük az egész válaszoló populációra, illetve arra a sokaságra vonatkozóan, amelyből ezt kiválasztottuk. Ilyen diszkrét kérdés lehet például az AIDS fertőzöttség, a drogfogyasztás, vagy éppen az adócsalás kérdésköre.

A módszer során a kérdezettnek olyan kártyacsomagot adunk, amely két elmentéses állítást tartalmazó kártyákból áll. Esetünkben ezek A1: „Soha sem csaltam adót a vállalkozásom működése során”; A2: „Előfordult már, hogy adót csaltam a vállalkozásom működése során”. Ezután megkérjük, hogy húz-

zon egyet a kártyák közül és anélkül, hogy a kérdezőbiztosnak ezt megmutatná, mondja meg, hogy az ő esetében igaz, vagy hamis-e a kártyán szereplő állítás. Az állítások előre megadott arányban (ahol p nem egyenlő 0,5, esetünkben $p = 0,7$) szerepelnek a kártyákon. A módszer lényege az, hogy az igaz és hamis válaszok kapott aránya és az állítások előre megadott aránya alapján egy becslőfüggvény segítségével meg tudjuk határozni az adott állításnak a populációra vonatkozó gyakoriságát.²³

A becslőfüggvény az alábbi képletből adódik:

$$Acs = \frac{1}{2P-1} (X/n + P - 1) \quad (1)$$

ahol Acs az adócsalás becsült aránya a mintában,

P az adócsalást elismerő állítások aránya a kártyák között

n a minta elemszáma

X a kérdésre kapott „igaz” válaszok száma

A varianciát becslő függvényt pedig az alábbiak szerint kapjuk:

$$V(Acs) = \frac{1}{(2P-1)^2} \left(\frac{1-f}{n-1} - \frac{X}{n} \left(1 - \frac{X}{n} \right) \right) + P(1-P)/N \quad (2)$$

ahol $V(Acs)$ az adócsalás kapott arányának becsült varianciája

N a minta alapjául szolgáló sokaság elemszáma

f n/N

Az adócsalásra vonatkozó kérdésre adott válaszok úgy oszlottak meg, hogy a megkérdezettek 44,3 százaléka választotta az „igaz”, és 45,7 százaléka „hamis” választ. Így a fenti (1) és (2) képletből számított becslések szerint az alábbi eredmények adódnak:

$$Acs = 35,8\%$$

$$V(Acs) = 0,0046362$$

Az átlaghoz tartozó konfidencia intervallum ezekből adódó becslése 95 százalékos megbízhatósági szint mellett 13,4 százalékos. Ezek szerint a vizsgált vállalkozói körben a működésük során legalább egy alkalommal adót csalók aránya 35,8 százalékos $\pm$ 13,4 százalékosra tehető. Bár becslésünk elég tág határok között mozog, mégis megkövethető az az állítás, hogy az adócsalást eléggé elterjedt jelenségnek tekinthetjük a kis- és közepes vállalkozók körében. Még a legalsó becsült érték esetén is legalább 20 százalékosra tehető a működésük során legalább egy alkalommal adót csaló vállalkozások aránya. Ennek a számnak az

értelmezéséhez mindenképpen figyelembe kell venni, hogy a megkérdezett vállalkozások túlnyomó többsége (91%-a) 1988 után alakult és a megkérdezés időpontjában 45 százaléuk maximum három éves múltta tekinthetett csak vissza.

Ennek az eredménynek az értelmezése rendkívül nehéz. Sok vagy kevés a kapott arány? Ennek megválaszolásához előbb arra a kérdésre kellene választ adni, hogy milyen szociológiai és közgazdasági következményekkel jár az adócsalás ténye. Az adócsalással foglalkozó szakirodalomban vita folyik arról, hogy mennyire kívánatos, illetve nem kívánatos jelenséggel állunk szemben.

Csak annyit kívánunk itt rögzíteni, hogy az adózás problémakörét vizsgáló alkotmányos költségvetési választások modellje (Brennan–Buchanan 1993) alapján az adócsalás az egyén számára kívánatos, ha nem látja lehetségesnek az állam adóztatási hatalmát korlátozó adókodek kialakítását (Spicer 1993). Az állam indokolatlannak tartott adóéhsége – amire a kérdés időszakában a vállalkozásokkal kapcsolatos adózási feltételek szigorítása alapot teremthetett – az adócsalás elterjedését vonja maga után.

Ugyanerre a következtetésre jutnak a rejtett gazdaság kutatói is a rejtett gazdaság okainak feltérképezése során. Ebben nemcsak a magas adóráták játszanak szerepet, hanem a szabályozás terhei (az adózással kapcsolatos szabályok bonyolultsága), a szabályozás kiterjedtsége, a munkaerő látható gazdaságban való alkalmazásának mértéke és az adómorál is (Lackó 1995).

A kis- és közepes vállalkozások körében az adócsalás ilyen mérvű elterjedtségében minden bizonnyal esetünkben is közrejátszanak az említett és jelen tanulmányban is érintett tényezők: a magas adóráták és az adózási szabályok bonyolultsága miatti többletterhek.²⁴ Ezek a tényezők pedig – mint a kapott eredmények rámutattak – a kisebb vállalkozásokat érzékenyebben érintik. Minden bizonnyal alacsonyabb adócsalási gyakoriságot kapnánk, ha a vizsgálatot nagyobb cégek körében végeztük volna el.

Jegyzetek

- ¹ E normák érvényesülése természetesen a fejlett piacgazdaságokban sem száz százalékos. A szerződéses fegyelem és a fizetési fegyelem megszegését a piac hatékonyan szankcionálja. Az adózási fegyelem korlátozott érvényesüléséről magyarul lásd Spicer 1993 és Forte–Peacock 1993.
- ² „...éppen azoknak a vállalatoknak a gazdasági részesedése fog dinamikusan nőni, amelyek nehezen adóztathatóak” (Tanzi 1993).
- ³ Nem mond ellent ennek, hogy a Társadalombiztosításnak nagyobb összeggel tartozó cégek között szinte kizárólag nagy állami cégek találhatók.
- ⁴ A megkérdezésre 1994 tavaszán került sor, melynek során kérdezőbiztosok keresték fel a vállalkozások felső vezetőit. A megkérdezett vállalkozásokra érvényesek voltak az alábbi feltételek: a) nettó árbevételük 1992-ben nem haladta meg az évi 100 millió forintot; b) az alábbi szektorokba tartoznak: feldolgozóipar; építőipar; kereskedelem, közúti jármű

és közszükségleticikk javítása, karbantartása; szálláshely, szolgáltatás és vendéglátás; szállítás, raktározás, posta és távközlés; oktatás; c) a tulajdonosok között legalább 50 százalékos volt (a külföldi és dolgozói részesedéssel együtt) a magántőke részaránya.

- ⁵ Ez az adatbázis 1992-re tartalmazta az egyszeres és teljes kettős könyvvitelt vezető, adóbevallást beadó vállalkozások körét. Mivel a kiválasztott vállalkozások közül több nem volt elérhető, ezért 139 vállalkozást szakmai névsorokból és szakmai telefonkönyvből pótolunk azon vállalkozások közül, amelyek az általunk kialakított kritériumoknak megfeleltek. Abban, hogy a felkeresett vállalkozások tetemes részét nem lehetett elérni, sejtésünk szerint két tényező játszott szerepet: a) a vállalkozások egy része csak formálisan, illetve már egyáltalán nem létezett a megkérdezés időpontjában; b) sok közülük nem a regisztrált címen – többnyire magánlakásban – működött. Tapasztalataink szerint a 10 fő alatti budapesti vállalkozások közül csak kb. 10–15 százalékot lehetett elérni az 1992-es címen. Ez a tény megegyezik más vállalkozói felvételek – például a BKE Szociológiai Tanszékének Vállalati Panel vizsgálata és a KSH-val közösen végzett vállalkozó vizsgálata során szerzett tapasztalatokkal (Czakó et al. 1994).
- ⁶ A szerződéses kötelezettség negatív következményekkel járó nem teljesítésére kérdeztünk rá („Előfordult-e Önnek az elmúlt évben, hogy különböző okok miatt nem tudta teljesíteni szerződésben vállalt kötelezettségét, és ebből Önnek problémái származtak?”). A szerződésben vállaltaknak nem az eredeti feltételek szerinti teljesítése a felek kölcsönös megegyezésének eredménye is lehet, ezért a fenti megfogalmazás a felek által szerződésben vállalt kötelezettségek megszegésének a valóságosnál szűkebb körére kérdez rá.
- ⁷ Az üzleti partnereiket megbízhatónak tartók körében a szerződéses kötelezettséget mindig teljesítők aránya 86 százalékos szemben az átlagos 75 százalékkal.
- ⁸ Viszonylag kis mintről lévén szó, nem lett volna értelmes a tulajdoni arányokról kérdezni. Ezek mértéke és az elemezni kívánt vállalati magatartást leíró változók kategóriái valószínűleg nem mutattak volna szignifikáns kapcsolatokat. Erre mutattak más (Tóth 1995) kutatási eredményeink is.
- ⁹ Az egyes változók leírását lásd a függelékben.
- ¹⁰ A megkérdezéskor a havi minimálbér 9.000 Ft volt; ma ez 14 500 Ft. Minimálbérhez közeli alkalmazásként tekintjük a 15 000 Ft alatti bérű dolgozók alkalmazását.
- ¹¹ A többi cég kizárólag magyar magánszemélyek, illetve magánvállalatok tulajdonában van.
- ¹² A kérdőíven szerepelt hat változó, amellyel a lekérdezett cég felszereltségét, infrastruktúrális hátterét kívántuk tesztelni. Ezeket a kérdezőbiztosok töltötték ki a kérdés után. E változók között azt tudakoltuk, hogy hol, milyen épületben működik a cég központja (magánlakás, irodának átalakított magánlakás, tíz évesnél régebbi irodaház, új irodaház), hányan dolgoznak a cég irodájában; van-e az irodában telefon, telefax, számítógép, fénymásoló. E kérdésekre adott válaszokból aggregáltunk egy a cég komolyságát mutató folyamatos változót.
- ¹³ A következő kérdést tettük fel a vállalkozás egyik vezetőjének: „Előfordult-e már Önnek, hogy egy adót késve, a határidő lejártá után fizetett be?” (Válaszlehetőségek: 1 – nem, 2 – igen egyszer, 3 – igen, többször.)
- ¹⁴ Tehát: ha a részben állami tulajdonú vállalkozásokból nemcsak azokat az eseteket tekintjük állami tulajdonnak, amelyekben nincs külföldi, menedzseri vagy dolgozói tulajdon (lásd az ALLAM változót a Függelékben), az állami tulajdon bármilyen előfordulása esetén 1-es, egyéb esetben 2-es értéket adunk az ALLAM2 változónak.
- ¹⁵ A Khi négyzet valószínűség arány (Likelihood Chi Square) értéke 7,90990 volt $p=0,048$ mellett.
- ¹⁶ Az entrópia értéke 0,056609, a koncentrációé 0,061245.

- ¹⁷Ezt regressziós elemzéssel teszteltük. A minimálbérhez közeli foglalkoztatottaknak, az adókimélő módszerek arányának, valamint a létszámnak a logaritmusos transzformációját (LNLTSM) szerepeltettük a modellben, a többi tényezőt pedig dichotóm változóként.
- ¹⁸A külföldi tulajdon változójában a korábbi 0 értéket 2-re átkódoltuk, így ez jelenti a külföldi és magyar magántulajdon kombinációjának hiányát.
- ¹⁹Itt meg kell jegyeznünk, hogy a külföldi tulajdon az esetek többségében külföldi magánszemély tulajdonát jelenti.
- ²⁰A Khi négyzet valószínűség arány (Likelihood Chi Square) értéke 59,41919 volt $p=0,253$ mellett.
- ²¹Ezen a ponton külön köszönetet kell mondanunk Varga Istvánnak, a BKE Szociológia Tanszék docensének, aki az alább alkalmazott módszerre és az azt tárgyaló irodalomra felhívta figyelmünket.
- ²²A nem regisztrált gazdasági tevékenység (aminek csak egy része hozható összefüggésbe az adócsalással) nemzetgazdasági súlyát a GKI becslése a hivatalos GDP 27 százalékará tette (Árva–Vértes 1994).
- ²³A módszer rövid leírását és a becslőfüggvények levezetését lásd Särndal et al. 1992: 570–573.
- ²⁴Itt olyan jelenséggel állunk szemben, amely önmagát erősíti: ha gyakran fordul elő, akkor ez rombolva az adómorált – egyébként semleges döntési szituáció esetén – az adócsalás választhatóságára hívja fel a vállalkozó figyelmét.

Irodalom

- Árva J.–Vértes A. 1994. *A magánszektor és a rejtett gazdaság súlya Magyarországon (1980–1992)*. GKI Gazdaságkutató Rt
- Brennan, G.–J. Buchanan 1993. Adózási alkotmány Leviatán számára. In: Semjén András (szerk.) *Adózás, adórendszerek, adóreformok. Szociálpolitikai Értesítő*, 1–2, MTA Szociológiai Intézet, 81–102.
- Czakó E.–Kuczi T.–Lengyel Gy.–Vajda Á. 1994. *Vállalkozások és vállalkozók*. Kézirat. KSH, BKE Szociológia Tanszék
- Forte, F.–A. Peacock 1993. Adótervezés, adóelemzés és adópolitika. In: Semjén András (szerk.) *Adózás, adórendszerek, adóreformok. Szociálpolitikai Értesítő*, 1–2, MTA Szociológiai Intézet, 103–128.
- Kornai J. 1993. A pénzügyi fejelem evolúciója a posztoszocialista rendszerben. *Közgazdasági Szemle*, (XXXI. évf.) 5, 382–395.
- Lackó M. 1995. Rejtett gazdaság nemzetközi összehasonlításban. Becslési módszer a háztartási villamosenergia-fogyasztás alapján. *Közgazdasági Szemle*, (XLII. évf.) 5, 486–510.
- Laki M. 1991. A vállalati magatartás változása és a gazdasági válság. *Közgazdasági Szemle*, (XXXIX. évf.) 6, 565–578.
- 1993. Vállalati viselkedés elhúzódo gazdasági visszaesés idején. *Külgazdaság*, (XXXVII. évf.) 11, 2° ...
- Semjén A. 1995. Tax policies in Hungary. In: Charles E. McLure Jr.–Semjén A.–Bacsko Tadeusz–Janusz–Venys Ladislav *Tax Policy in Central Europe*. International Center for Economic Growth, 20–87.

- Särndal, C. E.–B. Swensson–J. Wretman 1992. *Model Assisted Survey Sampling*. New York: Springer Verlag
- Spicer, M. W. 1993. Az adócsalás kívánatosságáról a hagyományos, illetve az alkotmányjogi gazdaságtan nézőpontjából. In: Semjén András (szerk.) *Adózás, adórendszerek, adóreformok. Szociálpolitikai Értesítő*, 1–2, MTA Szociológiai Intézet, 129–138.
- Tanzi, V. 1993. Adóreformok a piacgazdaságba való átmenet során: a fő kérdések. In: Semjén András (szerk.): *Adózás, adórendszerek, adóreformok. Szociálpolitikai Értesítő*, 1–2, MTA Szociológiai Intézet, 475–499.
- Tóth I. J. 1995. *Privatizáció és átalakuló tulajdonosi szerkezet Magyarországon*. Kandidátusi értekezés. Kézirat.

Függelék

Az elemzett változók leírása

ADOTART	1 – többször fordult elő adótartozás 2 – csak egy alkalommal fordult elő adótartozás
AFAPAR	1 – az áfa nélküli értékesítés jellemző 2 – az áfa nélküli értékesítés nem jellemző
MINLF	1 – van ilyen foglalkoztatott 2 – nincs ilyen foglalkoztatott
JUTTARA	– az adókméelő juttatások aránya a személyi kifizetésekben
JUTTAR	2 – ha az ilyen juttatások aránya a személyi kifizetésekben nem haladta meg a 30 százalékot; 1 – ha nagyobb volt annál
SZERSZ	1 – több mint háromszor 2 – kevesebb mint háromszor 3 – egyszer sem
NARBEV	1 – 10 millió forint alatt 2 – 10–50 millió forint 3 – 50–100 millió forint 4 – 100 millió forint felett
KLFD	1 – ha a tulajdonosok között van külföldi tulajdonos, és nincs sem állami, sem menedzseri, vagy dolgozói, 0 – egyébként
ALLAM	1 – ha a tulajdonosok között van állami tulajdon és nincs külföldi, menedzseri vagy dolgozói, 0 – egyébként
ALLAM2	1 – ha a tulajdonosok között szerepel az állam (ÁVÜ, ÁPV Rt, vagy állami tulajdonú vállalat) 2 – egyébként
MEDO	1 – ha a tulajdonosok között van menedzseri és vagy dolgozói tulajdon és nincs állami vagy külföldi, 0 – egyébként
VGYS	1 – ha a tulajdonosok között a fenti három közül legalább kettő megtalálható egyszerre, különben 0.

Táblázatok

F1. táblázat

Az áfa nélküli értékesítés (AFAPAR), a vállalat nagyság és a tulajdoni típus teljes logit modellje

hatás	paraméter*	koefficiens	sztenderd hiba	Z érték
AFAPAR	1 (1)	-0,59394	0,17755	-3,34523
AFAPAR*ALLAM2	2 (1,1)	-0,03559	0,17755	-0,20047
AFAPAR*NARBEV	3 (1,1)	0,82209	0,33317	2,46745
	4 (1,2)	-0,22217	0,27265	-0,81483
	5 (1,3)	-0,15626	0,29453	-0,53055
AFAPAR*ALLAM2*NARBEV	6 (1,1,1)	0,52020	0,33317	1,56136
	7 (1,1,2)	-0,48006	0,27265	-1,76071
	8 (1,1,3)	0,02416	0,29453	0,08202
változás	entrópia	koncentráció		
modelltől függő	10,139	7,666		
reziduumtól függő	138,027	93,224		
összes (sz.f:247)	148,165	100,890		
asszociáció	0,06843	0,07598		

*A zárójelekben lévő számok azt mutatják, hogy a vonatkozó változó (illetve a változók szorzataiban az adott helyen szereplő változó) milyen értéket vett fel (az egyes változók értékkészletét lásd az előző oldalon).

F2. táblázat

A minimálbérhez közeli foglalkoztatás arányának (MINLR) regressziós becslése

változó	B	B sztenderd hibája	Beta	T	T szignifikanciája
LNLTSZM	-0,50102	0,06934	-0,57809	-7,225	0,0000
Konstans	-0,00974	0,18333	-0,053	0,9577	

$R = 0,57809$

$R^2 = 0,33418$

Kiigazított $R^2 = 0,32778$

Sztenderd hiba = 0,69925

$F = 52,20599$

F szign. = 0,0000

$N = 106$

F3. táblázat

Az adókímélő fizetési formák arányának (JUTTARA) regressziós becslése

változó	B	B sztenderd hibája	Beta	T	T szignifikanciája
LNLTSZM	-0,34923	0,10199	-0,31540	-3,424	0,0009
SZERSZ	0,44672	0,21933	0,18759	2,037	0,0442
Konstans	-3,11043	0,27412	-11,347	0,0000	
R = 0,35844					
R ² = 0,12848					
Kiigazított R ² = 0,11156					
Sztenderd hiba = 1,02705					
F = 7,59290					
F szign. = 0,0008					
N = 106					

F4. táblázat

A minimálbérhez közeli foglalkoztatás (MINLF) gyakoriságának kapcsolata a vállalkozás egyes jellemzőivel (logit modell)

hatás	paraméter*	koefficiens	sztenderd hiba	Z érték
MINLF*KLFD	1 (1,1)	-0,16860	0,07814	-2,12756
MINLF*ELBOCS	2 (1,1)	0,16667	0,07814	2,13284
változás	entrópia			koncentráció
odeltlől függő	2,918			2,860
reziduúmtól függő	148,683			106,395
összes (sz.f.=218)	151,601			109,255
asszociáció	0,019248			0,026173

*A zárójelekben lévő számok az adott változó által felvett értékre utalnak a táblázat első oszlopában található szorzatokban szereplő változók sorrendjében.

F5. táblázat

Az adókímélő juttatások előfordulásának (JUTTAR) kapcsolata a vállalkozás egyes jellemzőivel (logit modell)

hatás	paraméter*	koefficiens	sztenderd hiba	Z érték
JUTTAR*SZERSZ	1 (1,1)	0,32043	0,09321	3,42784
JUTTAR*ELBOCS	2 (1,1)	0,68755	0,09321	7,37672
változás	entrópia			koncentráció
modelltől függő	14,688			11,195
reziduúmtól függő	94,773			58,747
összes (sz.f.=218)	109,461			69,942
asszociáció	0,134186			0,160055

*A zárójelekben lévő számok az adott változó által felvett értékre utalnak a táblázat első oszlopában található szorzatokban szereplő változók sorrendjében.

F6. táblázat

A szerződésszegés gyakoriságának (SZERSZ) kapcsolata a vállalkozás egyes jellemzőivel (logit modell)

hatás	paraméter*	koefficiens	sztenderd hiba	Z érték
SZERSZ*ELBOCS	1 (1,1)	0,33038	0,09321	3,54465
SZERSZ*JUTTAR	2 (1,1)	0,32043	0,09321	3,43784
változás	entrópia		koncentráció	
modelltől függő	7,687		6,689	
reziduumtól függő	120,357		79,892	
összes (sz.f.=218)	128,044		86,581	
asszociáció	0,060036		0,077260	

*A zárójelekben lévő számok az adott változó által felvett értékre utalnak a táblázat első oszlopában található szorzatokban szereplő változók sorrendjében.

F7. táblázat

A késedelmes adófizetés (ADOTART) kapcsolata a vállalkozás egyes jellemzőivel (logit modell)

hatás	paraméter*	koefficiens	sztenderd hiba	Z érték
ADOTART*ELBOCS	1 (1,1)	0,47246	0,11150	4,23743
ADOTART*JUTTAR	2 (1,1)	-0,26803	0,11150	-2,40395
változás	entrópia		koncentráció	
modelltől függő	6,138		5,568	
reziduumtól függő	140,202		98,473	
összes (sz.f.=218)	146,340		104,041	
asszociáció	0,041944		0,053520	

*A zárójelekben lévő számok az adott változó által felvett értékre utalnak a táblázat első oszlopában található szorzatokban szereplő változók sorrendjében.